

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

лабораторія психології малих груп та міжгрупових відносин

О. Т. Плетка

**ПРАКТИКА НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТА СОЦІАЛЬНО-
ПЕДАГОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ У СИТУАЦІЯХ ЕКСТРЕМАЛЬНОГО
ТИПУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА

(курсу підвищення кваліфікації психологів та соціальних працівників
системи закладів освіти; самостійного курсу додаткової освіти)

КИЇВ 2019

1. ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Навчальна програма підготовлена для викладання на курсах підвищення кваліфікації психологів та соціальних працівників системи закладів освіти та як окремий навчально-практичний курс для психологів закладах освіти. Матеріали навчальної програми розроблено з урахуванням сучасних теоретичних напрацювань та практичних надбань фахівців екстремальної та кризової психології.

Програма відображає зв'язок тематики з основними і профільними дисциплінами: загальною, соціальною та віковою психологією, психологічним консультуванням та психокорекцією й передбачає міждисплінарний зв'язок з основами реабілітаційного профілю навчання: анатомія та біологія людини, основи вищої нервової діяльності людини, реабілітації, надання первинної медичної допомоги.

Навчальна програма «Практика психологічної та соціально-педагогічної допомоги в ситуаціях екстремального типу» включає такі структурні елементи: пояснювальна записка, структура навчальної дисципліни (тематичний план лекційно-практичних занять та теми для самостійного вивчення), підсумкове заняття та список використаної й рекомендованої літератури.

Навчальну програму адресовано слухачам курсів підвищення кваліфікації в системі післядипломної педагогічної освіти, практичним психологам, соціальним працівникам закладів освіти, а також іншим фахівцям, що стикаються з проблемами надання допомоги під час ситуацій екстремального типу.

2. АНОТАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ПРОГРАМИ

Курс присвячено особливостям роботи практичних психологів та соціальних працівників в умовах ситуацій екстремального типу в закладах освіти, соціально-педагогічної та психологічної підтримки різних груп населення (учнів, їх батьків та педагогів), що переживають наслідки травматичних подій; супроводу дітей та їхніх родин в кризових умовах.

Мета навчальної дисципліни полягає в:

- забезпеченні більш глибокого розуміння слухачами курсів підвищення кваліфікації системи закладів освіти психологічних та соціально-педагогічних питань з надання психологічної допомоги в умовах ситуацій екстремального типу;
- підвищення їхньої компетентності із надання соціально-педагогічної та психологічної підтримки та допомоги різним категоріям населення в умовах ситуацій екстремального типу (учням, їх батькам, педагогам та колегам) в процесі їх проживання кризових ситуацій; мінімізації негативних соціально-психологічних наслідків травматичних подій, підвищення ефективності психологічної допомоги в кризових умовах;
- ознайомлення фахівців із практичним досвідом, формами та технологіями роботи із громадянами в кризових умовах.

Структура навчальної програми:

У групах *очної форми навчання*: лекційно-практичні заняття (7 занять) – 35 год., супервізії (за запитом) – 2 год., самостійна робота – 35 год.; загалом – 72 год.

Система контролю: поточний контроль засвоєння програмного матеріалу під час занять, заповнення рефлексивних листів самоаналізу, підсумкове заняття (квест).

3. ТЕМАТИКА МОДУЛІВ

№ модулю	Тема модулю	Теми занять	Лекційно - практичні заняття	Самостійна підготовка	супервізії	Загалом годин за темою	Загалом на модуль
1.	Основи та специфіка надання психологічної допомоги в умовах екстремальної ситуації.	Кризова інтервенція: особливості здійснення в умовах навчального закладу	5	5	-	10	31
		Основи першої психологічної допомоги	5	5	-	10	
		Експрес методи психологічної підтримки	5	5	1	11	
2.	Особливості надання допомоги різним категоріям населення	Специфіка психологічної допомоги дітям різного віку	5	5	-	10	31
		Комплексні методики роботи з дітьми, що зазнали психологічного травмування	5	5	-	10	
		Особливості соціально-психологічного супроводу педагогів та батьків дітей у випадку екстремальної ситуації	5	5	1	11	
3.	Професійна компетентність в умовах екстремальних ситуацій	Створення команди фахівців екстреної допомоги	3	5	-	8	10
		Підсумковий контроль	2	-	-	2	

3.1. АНОТОВАНИЙ ЗМІСТ ЛЕКЦІЙНО-ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

МОДУЛЬ I

ОСНОВИ ТА СПЕЦИФІКА НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ В УМОВАХ ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ СИТУАЦІЇ

Заняття 1

Кризова інтервенція: особливості здійснення в умовах навчального закладу

Поняття кризової інтервенції (КІ). Умови використання технік КІ: психо-соціальна підтримка (ПСП), соціально-психологічний супровід (СПС). Тривожний саквоаж: інструкція використання. Техніка візуалізації «Вулкан». Техніка Дебрифінг. Профілактика професійного вигорання. Методика «ПАВА». Норми волонтерської діяльності. Колесо згоди

*Література:*7, 8, 11, 12, 16, 31, 61

Заняття 2

Основи першої психологічної допомога (ППД).

Реакції на стрес, кризові стани. Синдром катастрофи. ПТСР. Правила надання допомоги та взаємодії. Навички ППД. Тренінг вмінь надання психологічної допомоги при гострих станах. Підтримка колег. Вправа «Колега – колезі»

*Література:*13, 24, 26, 32, 40, 48, ,49, 50

Заняття 3

Експрес методи психологічної підтримки

Фізіологічні реакції та стабілізація станів. Нормалізація дихання. Дихальні вправи при наданні психологічної підтримки (5 варіантів вправ корегувального дихання). М'язові реакції та вправи для підтримки та нормування психофізіологічного стану. Використання методів арт-терапії для опанування стресовими реакціями. Нарратив та перерішення у роботі з постраждалими. Корегування власних станів та їх оцінка з огляду на можливість допомагати іншим. Методи психологічного відновлення після стресу.

*Література:*4, 10, 14, 28, 37, 38, 42, 45, 47, 52

МОДУЛЬ II

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ДОПОМОГИ РІЗНИМ КАТЕГОРІЯМ НАСЕЛЕННЯ

Заняття 4

Специфіка психологічної допомоги дітям різного віку

Вікові особливості реакції на стрес. Кризова інтервенція (КІ) для дошкільнят. КІ для молодших школярів. КІ для підлітків. Робота з втратами (правила та обмеження). Робота з жертвами насилля (діагностика та

супровід). Суїцид та самопошкоджуюча поведінка підлітків. Методика «Дерево»

Література: 1, 21, 22, 33, 34, 52, 53, 55

Заняття 5

Комплексні методики роботи з дітьми, що зазнали психологічного травмування

Робота з переживанням втрат: «Як говорити «Прощавай» Робота з профілактики стресових розладів: Програми розвитку стресостійкості для дітей та батьків. Робота з подолання наслідків психологічного травмування: програма «Діти і війна». Принципи самостійного створення комплексної методики мінімізації негативних наслідків переживання особою травматичних подій: алгоритми та структура

Література: 2, 3, 14, 17, 18, 19, 20, 24

Заняття 6

Особливості соціально-психологічного супроводу педагогів та батьків дітей у випадку екстремальної ситуації

Психоедукація педагогів та батьків. Принципи організації ефективної комунікації з цими категоріями користувачів психологічних послуг: пошук спільних цінностей і перспектив та опора на них. Вправа: «Підтримуюча бесіда». Стратегія вибудовування стосунків з підтримки та супроводу. Вправа: «Діалог з батьками». Драматизація «Вчитель – батьки – дитина: пошук діалогу». Особливості спілкування та фасілітації у екстремальних умовах.

Література: 5, 9, 23, 25, 29, 36, 43, 45, 54, 56, 60, 62, 63

МОДУЛЬ III

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ В УМОВАХ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЙ

Заняття 7

Створення команди екстреної допомоги та профілактика професійного вигорання

Основи турботи про себе: психологічна складова компетенції фахівця – психолога. Методика «Віяло здоров'я». Особливості підтримки колег під час екстремальних ситуацій. Командна робота при надзвичайних ситуаціях: алгоритми, правила, безпека. Особливості розподілу функцій та ролей фахівців з психологічного супроводу. Вивчення особистісних можливостей роботи в команді з підтримки та супроводу в екстремальних умовах

(тестування). Рольова імітаційна гра «Психолог в екстремальній ситуації екстреної допомоги в умовах закладу освіти»

Література: 10, 15, 35, 39, 41, 44, 55, 57, 59, 64

3.2. ТЕМИ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ВИВЧЕННЯ

МОДУЛЬ I

ОСНОВИ ТА СПЕЦИФІКА НАДАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ В УМОВАХ ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ СИТУАЦІЇ

Тема 1. Кризова інтервенція: особливості здійснення в умовах навчального закладу

Кризова ситуація та психосоціальна підтримка. Соціально - психологічний супровід постраждалих: протокол супроводу. Можливості швидкого психологічного реагування фахівців в закладах освіти

Література: 7, 8, 11, 12, 16, 31, 61

Тема 2. Основи першої психологічної допомоги

Класифікація гострих психоемоційних станів. Порядок надання першої психологічної допомоги. Державні стандарти кризового та екстреного втручання (накази та закони України щодо професійної діяльності в екстремальних умовах)

Література: 13, 24, 26, 30, 32, 40, 48, 49, 50

Тема 3. Експрес методи психологічної підтримки

Експресивні методи екстреної допомоги. Когнітивні методи екстреної допомоги. Регуляція психологічних станів: рейфремінг, «поглажування»

Література: 4, 10, 14, 28, 37, 38, 42, 45, 47, 52

МОДУЛЬ II

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ДОПОМОГИ РІЗНИМ КАТЕГОРІЯМ НАСЕЛЕННЯ

Тема 4. Специфіка психологічної допомоги дітям різного віку

Державне регулювання та стандарти надання допомоги дітям. Вікові особливості переживання дітьми травматичного досвіду та специфіка психологічної допомоги їм. Робота зі складними сильними емоціями. Особливості екстреної психологічної допомоги дітям з інвалідністю.

Література: 1, 21, 22, 33, 34, 52, 53, 55

Тема 5. Комплексні методики роботи з дітьми, що зазнали психологічного травмування

Комплексні методики роботи з дітьми: сутність, алгоритм. Сутність феномену посттравматичного зростання: поняття та можливості. Психологічний аналіз мультфільму «Пісочник» в ракурсі феномену посттравматичного зростання.

Література: 2, 3, 14, 17, 18, 19, 20, 24

Тема 6. Особливості соціально-психологічного супроводу педагогів та батьків дітей у випадку екстремальної ситуації

Специфіка взаємодії з педагогами в ситуації екстремального типу. Основні етапи надання психологічної підтримки дорослим, що опинились у складній соціальній ситуації. Структура психоедукаційного процесу щодо психологічних станів та їх переживання постраждалими

Література: 5, 9, 23, 25, 29, 36, 43, 45, 54, 56, 60, 62, 63

МОДУЛЬ III

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ В УМОВАХ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЙ

Тема 7. Створення команди фахівців екстреної допомоги та профілактика професійного вигорання

Команда – як система швидкого реагування на ситуації екстремального типу. Взаємодія з службами екстреного реагування: контакти та функціональні обмеження. Сучасні методи забезпечення психологічно-безпечного навчального простору.

Література: 10, 15, 35, 39, 41, 44, 55, 57, 59, 64

4. ТЕХНОЛОГІЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ (Підсумкове заняття у формі «Квесту»)

«Психологічна допомога в умовах екстремальної ситуації»

(30 хвилин)

А) станція Першої психологічної допомоги

Завдання:

1. Визначити відповідність кризового стану та рекомендацій його подолання.
2. Надати допомогу особі при кризовому психологічному стані

Б) станція Особливості надання допомоги дітям

Завдання:

1. Визначити до якої вікової категорії дітей можна застосувати представлений метод
2. Скласти слово з наданих букв

В) станція Психологічна підтримка колег

1. Пояснити суть завдання невербальними методами
2. Виконати це завдання

Г) станція Командотворення

1. Показати ситуацію («Зіпсований телефон»)
2. Скласти історію про свої пригоди на попередніх станціях

5. СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ Й РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна:

1. Джонсон Р. М. Піклування про дитину, яка постраждала від сексуального насильства: допомога дитині та підтримка сім'ї . Материали семінару. К.: www.ildc.org.ua, 2012. – 25 с.
2. Діти та війна: навчання технік зцілення / П. Сміт, Е. Диреглов, У. Юле, пер. з англ. І. Слабінська. – Львів.: УКУ, 2014. – 84 с.
3. Діти та війна: навчання технік зцілення. Робочий зошит / Я. Ялінь, Б. Льовент, Н. Кайя, пер. з англ. І. Слабінська. – Львів.: УКУ, Каритас, 2014. – 42 с.
4. Екстремальна психологія: Підручник / За заг. ред. проф. О.В. Тімченка - К.: ТОВ "Август Трейд", 2007. - 502 с.
5. Загвязинский, В. И. Социальная педагогика : учебник для академического бакалавриата / В. И. Загвязинский, О. А. Селиванова ; под ред. В. И. Загвязинского, О. А. Селивановой. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательство Юрайт, 2019. — 448 с.
6. Конфликт и травма. Вып.1. Актуальные вопросы оказания помощи при травматических и посттравматических стрессовых расстройствах - СПб., Ин-т психотерапии и консультирования «Гармония», 2002. – 152 с.
7. Кризова психологія: Навчальний посібник /За заг. ред. проф. О.В. Тімченка. – Х.: НУЦЗУ, 2010. - 401 с.
8. Малкина-Пых И. Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях – М.: Изд-во Эксмо. –2005 - 960 с.

9. Мастерство психологического консультирования. /Под ред. А. А. Бадхена, А. М. Родиной. — СПб.: Речь, 2007. — 240 с.
10. Оніщенко Н. В. Екстрена психологічна допомога постраждалим в умовах надзвичайної ситуації: теоретичні та прикладні аспекти / Н. В. Оніщенко : монографія. – Харків «Право», 2014. –584 с.
11. Петко Л. Кризисная интервенция / Л. Петко // Режим доступа: https://www.b17.ru/article/httpswwwb17rumy_articlep/
12. Пергаменщик Л. А. Кризисная психология. Курс лекций / Л. А. Пергаменщик – Минск, БГПУ, 2003 – 240 с.
13. Перша психологічна допомога: посібник для тренера // уклад. :А. М. Гірник, В. А. Чорнобровкіна. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. – 96 с.
14. Плетка О. Интенсивная работа с травмой: психотерапевтические методы: пособие / Ольга Плетка, Юлия Чаплинская. — К. : Талком, 2017. — 232 с.
15. Плетка О. Как позаботиться о себе: экологичность в работе специалистов социальной сферы: методическое пособие / О. Т. Плетка, Ю. С. Чаплинская. – К.: Університет «Україна», 2016. – 133 с.
16. Порядок психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій // Режим доступа: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-17>
17. Програма розвитку емоційної стійкості дітей. Методичний посібник №1. – К.: ТХЧУ, 2017. – 142 с.
18. Програма розвитку емоційної стійкості дітей. Методичний посібник №2: практичні курси– К.: ТХЧУ, 2017. – 208 с.
19. Програма розвитку емоційної стійкості дітей. Довідник менеджера програми– К.: ТХЧУ, 2017. – 38 с.
20. Програма розвитку емоційної стійкості дітей. Розуміння доброти дітей– К.: ТХЧУ, 2017. – 38 с.
21. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник / З. Г. Кісарчук, Я. М. Омельченко, Г. П. Лазос, Л. І. Литвиненко... Царенко Л. Г.; за ред. З. Г. Кісарчук. – К. : ТОВ “Видавництво “Логос”. – 207 с.
22. Психологічна допомога дітям у кризових ситуаціях: методи і техніки : методичний посібник / З. Г. Кісарчук, Я.М. Омельченко, І.М. Біла Г. П. Лазос ; за ред. З. Г. Кісарчук. –К. : Логос 2015. – 232 с.
23. Психосоціальна підтримка в кризовій ситуації : методичний посібник для педагогічних працівників / С. Богданов, О. Залеська. - К. : Пульсари. - 2018. - 76 с.
24. Сидоров П. И Психология катастроф: уч. пособие / П. Сидоров, П. Масыгин, С. Маруняк; под. ред, П. Сидорова – М.: Аспект – Пресс, 2008. – 414 с.

25. Утраченные связи. Психосоциальная поддержка людей, утративших связь с членами своей семьи. Практическое пособие. - Киев, ТХЧУ, 2016. – 77 с.

Додаткова:

26. Важкі життєві ситуації: як надати першу психологічну допомогу /О. Яковлева // 24 канал 9 січня 2019. Режим доступу: https://24tv.ua/health/vazhki_zhittyevi_situatsiyi_yak_nadati_pershu_psihologichnu_dopomogu_n1093313
27. Василюк Ф. Е. Психология переживания / Ф.Е. Василюк. – М.: Издательство Московского университета, 1984. – 200с.
28. Вознесенская О. Л. Арт-терапия у подоланні психічної травми: практ. посіб. / О. Л. Вознесенська, М. Ю. Сидоркіна. — К.:Золоті ворота, 2015. — 148 с.
29. Герман Д. Психологічна травма та шлях до видужання. Наслідки насилля — від знущань в сім'ї до політичного терору /Д. Герман. — Львів: Вид-во Старого Лева, — 2015. — 416 с.
30. Грант, А. Брать или отдавать? Новый взгляд на психологию отношений / Адам Грант ; пер. с англ. Александра Анваера. — М. : Манн, Иванов и Фербер, 2014. — 320 с.
31. Горбунова В. В. Робота з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) у межах когнітивно-поведінкової терапії / В. В. Горбунова // Психологічна допомога особистості, що переживає наслідки травматичних подій: зб. статей / Ін-т соц. та політ. психології; Представництво Польської акад. наук у м. Києві. — К.: Міленіум, 2015. — С. 26–35.
32. Ільницька Т. Перша психологічна допомога для всіх / Т. Ільницька // Нейронews №10 (84), 2016. – с. 12-13. Режим доступу: <https://neuronews.com.ua/ua/issue-article-1808/Persha-psihologichna-dopomoga-dlya-vsih#gsc.tab=0>
33. Калмыкова Е.С. Ранняя привязанность и ее влияние на устойчивость к психической травме / Е.С. Калмыкова, М.А. Падун // Психологический журнал. — 2002. — Т.23. — №5. — С. 88–105.
34. Клиническая психология (очная форма обучения) / сост. Ю.В. Живаева. - Красноярск : тип. КрасГМУ, 2017.
35. Коноплева И.Н., Калягин Ю.С. Саморегуляция психических состояний как элемент психологической готовности к деятельности в экстремальных условиях [Электронный ресурс] // Психология и право. 2011. № 4. URL: <http://psyjournals.ru/psyandlaw/2011/n4/49298.shtml>
36. Кулебякин Е. В. Психология социальной работы / Е. В. Кулебякин. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 2004. – 86 с.
37. Латуненко Ю. Е. «Мазня» і «місиво» як засіб роботи з психологічною травмою, або «Не можна, соромно, що люди подумують» /Ю. Е.

- Латуненко // Простір арт-терапії: міф, метафора, символ: матеріали V Міжнар. наук. -практ. конф. з міжнар. участю (м. Київ, Ін-т соц. та політ. психології АПН України — ЦППО АПН України, 28 лютого — 1 березня 2008р.) / за наук. ред. А. П. Чуприкова, Л. А. Найдьоновой, О. А. Бреусенка-Кузнецова, О. Л. Вознесенської. — К.: Міленіум, 2008. — С. 73–76.
38. Личность в экстремальных условиях: материалы международной научно-практической конференции / — Петропавловск-Камчатский: КамГУ, 2005. Ч.1. — С. 100–103.
39. Малкина-Пых И. Г. Экстремальные ситуации / И. Малкина - Пых — М.: Изд-во Эксмо, 2005. — 960 с. — (Справочник практического психолога).
40. Методичні рекомендації щодо надання першої психологічної допомоги переміщеним особам та населенню, яке перебуває/перебувало у зоні збройного конфлікту / упор.: Пінчук І.Я., Хаустова О. О., Степанова Н.М., Чайка А.В., Пінчук А.О., заг. Ред. Іванова О.Л. — К., 2014. — 51 с.
41. Мироненко Г. В. Проживання нового нарративу як спосіб психологічної реабілітації у посттравматичній ситуації / Г. В. Мироненко // Київський науково-педагогічний вісник. — № 6 (06). — К., 2015. — С. 71–76
42. П. Митева Техники кризисной интервенции как кризисного вмешательства / П. Митева // Вестник КазНУ. Серия «Педагогические науки». - №2 (36). - 2012 - С.48-52
43. Мищенко Л. В. Психическая травма: практ. пособие / Л. В. Мищенко — М.: Издательство «Юрайт», 2018. — 156 с.
44. Мищенко Л. В. Психическая травма. Социально-психологическое сопровождение и предотвращение рецидивов: уч. пособ. для ВУЗов /Л. В. Мищенко — 2-е изд, перераб и доп. — М.: Издательство «Юрайт», 2018 — 225 с.
45. Надання екстреної психологічної допомоги постраждалому населенню внаслідок надзвичайної ситуації // Міжрегіональний центр швидкого реагування ДСНС України. Режим доступу: http://mns.romny.info/index.php?option=com_content&view=article&id=11:nadannyadopomogy&catid=5:psychologichnadopomoga&Itemid=16
46. Наказ Міністерства соціальної політики Про затвердження Державного стандарту консультування [Електронний ресурс]. — 2015. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0866-15>
47. Наказ Міністерства соціальної політики Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги кризового та екстреного втручання [Електронний ресурс]. — 2016. - Режим доступу до ресурсу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0990-16>

48. Пам'ятка першої психологічної допомоги // Навчально-методичний центр цивільного захисту та безпеки життєдіяльності міста Києва. 2014. Режим доступу: <http://maryna-burmaka.com.ua/lawyers/9/179.html>
49. Перша психологічна допомога. – Львів: Друкарські куншти, 2015. – 184 с.
50. Перша психологічна допомога : Посібник для членів загону швидкого реагування Товариства Червоного Хреста України / уклад. Л. Кадом. - Київ, 2017. – 40 с.
51. Полонников А. А. Кризисная психология: мифы идентичности / А. А. Полонников // Психологія №1, 2007. – С. 35-44
52. Попова Р.Р. Психологическая помощь в кризисных и чрезвычайных ситуациях: Учебное пособие. – Казань: Издательство Казанского университета, 2013. – 135 с.
53. Представительство интересов социально уязвимых детей и их семей. Научное пособие/ За ред. Т.В. Семигиной. – К.: Четвертая волна, 2004. – 216с.
54. Психическое здоровье в чрезвычайных ситуациях // Информационный бюллетень ВОЗ. – 2016. – № 383 / Neuronews №10 (84), 2016. – с. 14-15. Режим доступа: <https://neuronews.com.ua/ua/issue-article-1809/Psihicheskoe-zdorove-v-chrezvychaynyh-situaciyah#gsc.tab=0>
55. Психология экстремальных ситуаций и состояний: учеб. пособие / Ю. В. Живаева, И. О. Логинова, С. М. Колкова [и др.] ; Красноярский медицинский университет. - Красноярск : КрасГМУ, 2016. - 522 с.
56. Психология социальной работы / Под ред. М. А. Гулиной. - 2-е изд., доп. и перераб. - СПб.: Питер, 2010. - 382 с.
57. Психология экстремальных ситуаций : сборник методических рекомендаций для преподавателя к практическим занятиям по специальности 37.05.01 Тихонова, Я. Г. Психологические особенности экстремальных ситуаций [Электронный ресурс]: учеб. пособие / Я.Г. Тихонова. - 2-е изд., стер. - М. : ФЛИНТА, 2015. - 107 с.
58. Психосоциальная помощь в работе с кризисной личностью: Учебное пособие/ науч. ред. и руков. – Л. М. Вольнова. – К., 2012. – 275с.
59. Ромек В. Г. Психологическая помощь в кризисных ситуациях / В. Г. Ромек, В. А. Конторович, Е. И. Крукович. — СПб.: Речь, 2004. — 256 с.
60. Сафонова Л. В. Психология социальной работы : учебник для студ. учреждений высш. проф. образования / Л. В. Сафонова. — М. : Издательский центр «Академия», 2012. — 256 с.
61. Сиротюк Ю.В. Принципы и формы кризисного вмешательства / Ю.В. Сиротюк // Материалы к 73-й отчетной студенческой научной конференции [Ред. коллегия: Л.Н. Дунаева, У.В. Варнава, Л.С. Смокова] – Одесса: «ОНУ имени И.И. Мечникова», 2017. – С. 109-115.

62. Сухов А. Н. Основы психосоциальной работы с населением: учеб. пособие / А. Н. Сухов. - М.: ФЛИНТА, 2013. - 638с.
63. Теории и методы социальной работы: Учебник для студентов высших учебных заведений / За ред. Т.В. Семигиной, И.И. Миговича.- К.: Академвидав, 2005. – 328с.
64. Тімченко О.В., Оніщенко Н.В. Основні проблеми організації надання екстреної психологічної допомоги постраждалим в умовах надзвичайної ситуації/ Тімченко О.В., Оніщенко Н.В.// *Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип.10.* – Харків: НУЦЗУ, 2011.– 268 с. (С. 63-70)
65. Устінов О,В. Перша психологічна допомога постраждалим внаслідок бойових дій: сутність, організація, завдання, способи надання / О. Устінов // Український медичний часопис. Актуальні питання клінічної практики – К.: МОРІОН, 2014, 17 вересня. Режим доступу: <https://www.umj.com.ua/article/79674/persha-psixologichna-dopomoga-postrazhdalim-vnaslidok-bojovix-dij-sutnist-organizaciya-zavdannya-sposobi-nadannya-2>

Для самостійного опанування:

66. Горностай П. П. Консультативная психология: Теория и практика проблемного подхода / П. П. Горностай. – К. : Ника-Центр, 2018. – 400 с.
67. Губеладзе І.Г. Адаптивний потенціал сім'ї в кризових умовах / Губеладзе І.Г. // Інтегративна психологія: теорія і практика. матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (12-13 квітня 2017 року, м. Запоріжжя). – Запорізький нац. ун-т. – Запоріжжя : ЗНУ, 2017. – С. 6–10.
68. Климчук В.О. Посттравматичне зростання та як можна йому сприяти у психотерапії / В.О. Климчук // «Наука і освіта». – №5, 2016 – С. 46-52.
69. Методи групової роботи в системі освіти : методичні рекомендації / [П. П. Горностай, В. В. Горбунова, О. Л. Коробанова, О. Т. Плетка, Г. В. Циганенко, Л. Г. Чорна] ; за ред. П. П. Горностая ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – К. : Міленіум, 2017. – 64 с.
70. М'яленко В.В. Психологічні стратегії адаптації сучасних українців до умов і наслідків воєнного конфлікту в процесі опрацювання травматичного досвіду / М'яленко В.В. // Соціокультурні та психологічні виміри становлення особистості : матер. Всеукр. (із міжнар. участю) наук.-практ. конф. (5-6 жовтня 2017 р., м. Херсон). – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017 – 168 с. – С. 97–100.

71.

авчальна програма та спецкурс для підвищення кваліфікації практичних психологів і соціальних педагогів з проблеми «Навички кризового консультування та розвиток психосоціальної стійкості до стресу у дітей»: <http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/> та на сайті Українського НМЦ практичної психології і соціальної роботи (www.psyua.com.ua).

Н

72. Підготовка вчителів до розвитку життєстійкості/стресостійкості у дітей в освітніх навчальних закладах : навч.-метод. посіб. / Богданов С. О. та ін. ; заг. ред.: Чернобровкін В. М., Панок В. Г. – Київ : Унів. Вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. — 208 с.
73. Плетка О. Т. Діти війни: особливості проживання (відреагування) травми / О. Т. Плетка, Ю. С. Чаплинська // Робота з травмами війни. Український досвід: матеріали Першої всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 28-31 березня 2018 р.) / [за наук. ред. Т. М. Титаренко, Л. А. Найдьонові, О. Л. Вознесенської, В. В. Савінова та ін.]. – К. : Золоті ворота, 2018. – 196 с. (сторінки ще не відомі). – 0, 17 д. а. (авт. частка 0,1; план.).
74. Плетка О. Особливості професійного супроводу процесу горювання за загиблими / О. Т. Плетка // Психологія травми: дискусійні питання психологічної допомоги: Тези Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 20-21 квітня 2017 року) /упор. О. Іщук. – Запоріжжя: «Соре арт», 2017. – С. 59-61
75. Плетка О. Профілактика емоціонального вигорання у спеціалістів освітньої сфери / О. Т. Плетка, Ю. С. Чаплинская // Ресурси розвитку освітньої середовища неперервного професійного педагогічного освіти: збірник мат-лов ХХІІІ Міжнародної науково-практичної конференції / редкол.: А. І. Жук [и др.]. Минск: БГПУ; Москва: МІОО, 2017. – С. 190-198
76. Психосоціальна допомога в роботі з кризовою особистістю : навчальний посібник / наук. ред. та керівник проблем. групи – Л. М. Вольнова. – К., 2012. – 275 с.
77. Психосоціальна підтримка в умовах надзвичайних ситуацій: підхід резилієнс : навч.-метод. посіб. / [Н. Гусак, В. Чернобровкіна, В. Чернобровкін, А. Максименко, С. Богданов, О. Бойко ; за заг. ред. Н. Гусак] ; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». – Київ : НаУКМА, 2017. – 92 с.
78. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту : навчально-методичний посібник. – К. : Агентство “Україна”. – 2015. – 181 с.
79. Федуніна Н.Ю. Поняття устійливості к травме и позитивной адаптации /Н.Ю. Федуніна // Московский психотерапевтический журнал. – 2006. – № 4. – С. 69-80.
80. Ходорівська Н. Групова адаптація в умовах соціальних змін / Н.Ходорівська // Соціальні виміри суспільства. – К.: Інститут соціології НАНУ, 1999. – Вип. 3. – С. 92-104.
81. Циганенко Г. Навіки живі в пам'яті: путівник для сімей, які втратили своїх рідних / Г. В. Циганенко, Р. М. П'яста, А. Чмир. // посібник. – Львів, 2017. – 56 с.

82. Циганенко Г. Психологічна стійкість у шкільному колективі / Г. В. Циганенко, Ю. Д. Гундертайло // Психолог. – 2017. - №5-6 (605-606). – С.68-69
83. Циганенко Г. Пружність та стосунки з іншими. Техніки саморегуляції / Циганенко Г., Вознесенська О., Масик О. // Ми пережили: техніки відновлення для сімей, військових, цивільних та дітей : практич. посіб. для внутрішньо переміщених осіб, демобілізованих та їхніх сімей / Психологічна кризова служба ГО «УАФПНПП», Посольство Сполученого королівства Великої Британії та Північної Ірландії в Україні ; [авт.-уклад. Г. Циганенко, О. Масик, О. Григор'єва та ін.] ; за наук. ред. Г. В. Циганенко. – К. : Логос, 2016. – С. 145-198.
84. Чорна Л. Г. Поведінка дитини в пожежонебезпечних ситуаціях і методики її дослідження / Слюсаревський М. М., Чорна Л. Г. // Сучасний стан цивільного захисту України: перспективи та шляхи до Європейського простору : мат. 18 Всеукр. наук.-практич. конф. рятувальників. – К. : ІДУЦЗ, 2016. – С. 265–267

Для проведення супервізій

85. Кулаков С. А. Супервизия в психотерапии: учебное пособие для супервизоров и психотерапевтов / С. А. Кулаков. – СПб. : Вита, 2004. – 126 с.
86. Мюллендер О. Самокерована групова робота. Діяльність користувачів з метою наснаження [Текст] / О. Мюллендер, Д. Уорд; [пер. С. Пархоменко, І. Петренко]. – Київ; Амстердам : Асоціація психіатрів України, 1996. – 176 с. – (Серія: Соціальна робота).
87. Плетка О. Регуляція потреб у взаємодії в діаді психолог (соціальний працівник) – клієнт / О.Т. Плетка // Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2016. – С.67-73.
88. Траутманн Ф. Руководство по проведению интервизии [Электронный ресурс] / Ф. Траутманн // Управление ООН по наркотикам и преступности. Проектное бюро в Балтийских странах. – 2010. – Режим доступа: https://www.unodc.org/documents/balticstates/Library/PharmacologicalTreatment/IntervisionGuidelines/IntervisionGuidelines_RU.pdf.
89. Уильямс Э. Вы – супервизор: шестифокусная модель, роли и техники в супервизии / Э. Уильямс; [пер. с англ. Т. С. Драбкиной]. – М. : Класс, 2001. – 288 с. – (Серія: Библиотека психологии и психотерапии; вып. 96).
90. Чаплінська Ю. Волонтерська робота: професійні ризики / Ю. Чаплінська // Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2016. – С. 89-93.